

ONDERZOEK NAAR DE GESCHIEDENIS VAN TECHNIEKEN DOOR VOLKSKUNDIGEN

Lynsey DESMET

Toen Johan David in 1984 zijn artikel schreef over de bestudering van de oudere technieken klaagde hij vooral aan dat hier niet voldoende aandacht aan werd besteed door zowel volkskundigen als historici. Immers de technische kennis en wetenschap maakte toch deel uit van het geestelijk patrimonium van de mensheid en diende aldus gerespecteerd en bestudeerd te worden? (1) Volkskundigen hebben zeer zeker geprobeerd hun steentje hiertoe bij te dragen, maar werden veelal geconfronteerd met problemen omtrent het volkskundig onderzoek. Hoe definieer je 'volkskunde' of 'folklore' en welke rol spelen de verschillende elementen, waaronder technieken, hierin? (2)

De aandacht voor de identiteitskenmerken van landen en volkeren kan teruggevoerd worden tot de late Middeleeuwen. Hier werden de eerste vraagstellingen rond cultuurschepping geïntroduceerd. De periode van de Verlichting bevorderde een verdere ontwikkeling van deze vraagstellingen niet, (3) de 19de-eeuwse Romantiek daarentegen pikte de draad terug op.

De term folklore werd voor het eerst geïntroduceerd door W.J. Thoms in 1846 en hield volgens hem 'de traditionele overtuigingen, legendes, gebruiken en gedragingen, observaties, bijgeloof, ballades en gezegden in van het volk'. (4) We krijgen hiermede een beschrijving van het woord zelf, maar niet van de wetenschap die zich met folklore ging bezighouden.

Na Thoms was het o.a. de Duitser Riehl die zich zou vastklauwen in de volkswetenschap. Voor hem was volkskunde niet zozeer een middel om tot de kennis van de volksmens te komen, maar om er de gedragingen van de

leidende standen naar te regelen. Politiek was voor hem toegepaste volkskunde en staatskunde was zijn ultieme doel. (5) Voor Hans Naumann (6) was het volksgoed naar omlaag gezonken cultuurgoed. Dus veel van wat wij als volks omschreven was in feite doorgesijpeld van hoog naar laag door imitatie van de toonaangevende klasse, waardoor de volkskunde alle cultuurdragers diende te bestuderen (de zogenaamde 'Rezeptions'-theorie). (7) Ook de Zwitser Richard Weiss had het over het pluralistische karakter van de volkskunde, want zij was een 'betrekkingswetenschap' toepasbaar op alle lagen van de bevolking. (8) Men vergat dat de term 'volk' steeds evolueerde zowel in zijn samenstelling als in zijn omgrenzing. (9) De etnoloog Erixon nuanceerde en vond dat de volkskunde de levende mens als studieobject moest hebben met behulp van een geografisch - historisch onderzoek van de cultuur op regionale - sociologische basis, rekening houdend met zekere psychologische en biologische aspecten. Volkskunde was in zekere zin 'ethnologie régionale'. (10)

Pas in het derde kwart van de negentiende eeuw kreeg volkskunde de betekenis van een wetenschap die zich ging toeleggen op studie van de traditionele volkscultuur op zich. Het was Pol de Mont die de term 'volkskunde' in onze contreien in 1882 invoerde, maar 50 jaar later zou er nog verwarring zijn omtrent het woord. K.C. Peeters schreef in 1930 dat er te veel belang werd gehecht aan bijkomstigheden en niet aan voornaam zaken omdat er nog geen vaste bepaling, geen juiste omschrijving van het begrip volkskunde voor handen was. Hijzelf tekende toen 60 verschillende bepalingen op. (11)

De mooiste definiëring m.i. is deze aangetekend door Maurits de Meyer. Hij vond dat de volkskunde het volk moest bestuderen, niet in zijn geschreven wetten, maar in zijn ongeschreven wetten, in de overgeleverde zeden en gebruiken, niet in zijn geschreven literatuur, maar in de van mond tot mond overgeleverde liederen en vertellingen, niet in het door de kerk voorgehouden geloof, maar in de voorstellingen en geloofspraktijken zoals ze van geslacht tot geslacht overgeleverd werden, niet in zijn te-boek-gestelde techniek en wetenschap, maar in de mondeling overgeleverde volkswijsheid en in de van geslacht op geslacht overgeleverde kundigheden van het volk. ⁽¹²⁾

Naast de problemen over de betekenis en invulling van het woord en de wetenschap worden volkskundigen geconfronteerd met het probleem van het bronnenmateriaal. Er zijn heel wat verschillende bronnen voor handen o.a. archivalische en gepubliceerde, bewaarde voorwerpen en getuigenissen (oral history). De moeilijkheid zit hem echter in het feit hoe deze bronnen moeten geïnterpreteerd worden; welke technieken moeten toegepast worden. Sommigen dienen afzonderlijk, anderen in een gemeenschappelijke context geëvalueerd te worden. Welke waarde moet men hechten aan mondelinge overleveringen? Zijn de opgetekende verhalen zonder aanpassingen opgeschreven of vinden we een persoonlijke toets van de onderzoeker terug? Het komt in feite neer op de vraag waar alle vorsers mee geconfronteerd worden: hoe objectief zijn de bronnen en hoe objectief kan de onderzoeker zelf blijven? Trouwens het gebeuren zelf kan afgeleid worden, maar niet het menselijke aspect. Daarvoor moeten we ons wel baseren op mondelinge feitenkennis of het oeuvre van sommige auteurs en dient dan ook op zijn beurt met een korrel zout genomen te worden. Een gereserveerde houding is steeds vereist, waarbij zowel de aandacht moet gaan naar de mens als de geproduceerde voorwerpen.

Algemeen is men het over eens dat volkskunde dient ingedeeld te worden in geestelijke en materiële volkscultuur en dat beide deel uitmaken van het volkskundig onderzoek, waar bij voorkeur de aandacht uitgaat naar elementen die van generatie tot generatie overgeleverd werden tot op de huidige dag. ⁽¹³⁾ Onder geestelijke volkscultuur wordt vooral kennis verstaan. In die zin dus ook technische kennis, kennis van zowel grondstoffen, materialen als meet- en regeltechnieken. Vermits wij nu de meeste tijd al werkend doorbrengen, lijkt deze kennis zelfs de meest fundamentele. Dikwijls werken wij om te leven, zelfs om te overleven.

Onder materiële volkscultuur verstaat men op traditionele manier vervaardigde fysische objecten. In grote lijnen komt dit neer op volksarchitectuur, volkskunst en volkshandwerk. Onder de noemer van de materiële volkscultuur viel dus van meet af aan de studie van de technieken. Het onderzoeksdoel breidde zich uit naar volksgebruiken, volksgeloof, volkswetenschap, volksletterkunde, volkskunst, de bereiding van spijs en drank, volkstechniek in gebouwen, werktuigen in landbouw en huisnijverheid én ambachtelijke overlevering. Onder volkstechniek wordt dan huis- en hoevebouw, molens en veldkapellen verstaan. ⁽¹⁴⁾ Anderen hebben het over de bouwwijze van woningen, de ornamentiek en de volksnijverheid met inbegrip van de instrumenten en gereedschappen. ⁽¹⁵⁾

Tot hiertoe speelde het traditionele aspect een grote rol. Immers een beschrijving van de verbetering van werktuigen zou duidelijk maken hoezeer het dagelijks leven van de naastbetrokkenen erdoor veranderd was. ⁽¹⁶⁾ Na de eerste wereldoorlog was er zelfs een stroming van folkloristen die zich enkel gingen toeleggen op de studie van het boerenvolk, omdat deze het zuiverst de volksziel had bewaard. Menig maal werd hen verweten dat ze aan 'boerenkunde' deden i.p.v. aan 'volkskunde'. Zij verwaarloosden de

ambachtslieden van de steden en de arbeiders van de industrie en onttrokken de volkseigen elementen aan de nijverheid ten voordele van deze aan de landbouw. ⁽¹⁷⁾ Er moest dus verder gekeken worden dan dat. Het overheersende rurale karakter werd overschaduwed door de industrialisatie, die met zich nog meer werktuigen en met mensenhand bediende machines meebracht. Het was vooral de baanbrekende studie van de Duitser Hermann Bausinger die brak met de eenzijdigheid waarmee de volkskunde tot dusver de nadruk had gelegd op de periode voor de industrialisatie. ⁽¹⁸⁾ Ook J.J. Van Mol legde de nadruk op de vervanging van dierlijke energie naar mechanische en de gevolgen daarvan op de ontwikkeling van allerhande landbouw-gereedschappen en de betrokkenheid van de mens in het arbeidsproces, waarbij het verdwijnen van het traditioneel handgereedschap het industrieel gereedschap uiteraard op de voorgrond deed treden. ⁽¹⁹⁾

Trouwens de grenzen van volkskundige fenomenen zijn dikwijls moeilijk af te lijnen. Het begrip van nationale grenzen en/of taalgrenzen moet steeds omzichtig gebruikt worden. Van sommige denkwijzen of technieken kan men nauwelijks met honderd procent overtuiging zeggen dat ze West-Europees gemeengoed zijn; zij zijn bijvoorbeeld zuiver regionaal of zelfs lokaal. ⁽²⁰⁾ Classificatie is dus steeds een moeilijk onderwerp geweest. Deel technieken, materialen, voorwerpen enz. maar eens eenduidig in. Elk systeem heeft zijn gebreken. Het meest gebruikte classificatiesysteem, het plan Hoffmann-Krayer, wordt al jaren gebruikt, maar is al ontelbare keren onderhevig geweest aan kritiek en nieuwe hoofd- en bijonderverdelingen dringen zich op. Veelal worden volkstechnieken en voorwerpen in nationale, regionale en lokale classificaties gestoken, terwijl er nog andere onderverdelingen mogelijk zijn. Men kan evengoed over joodse, christelijke, berg-, vallei-, kust-, realistische, fantastische en

expressionistische stijlen spreken, evenals er periodieke stijlen zijn. Bovendien moet een volkskundige steeds de 'volkskundige driehoek', de relatie tussen het voorwerp, de gebruiker en de context als basisprincipe in het achterhoofd houden. ⁽²¹⁾

Wat materialen en technieken betreft, dient vooral gezegd te worden dat er veelal met goedkope materialen werd gewerkt zoals hout, ijzer, klei, stro, ijs, suiker of waar men zijn hand op kon leggen. Maar het verschil tussen de 'elitaire' kunstenaar en de 'volkse' kunstenaar was het feit dat door de laatste één bepaalde techniek niet werd gebruikt op dat bepaalde materiaal waar het in feite voor bestemd was. Zo kon een houten ornament van dezelfde inkepingen voorzien worden als een marmeren. ⁽²²⁾ Het voorwerp kwam tot stand doordat hij zijn dagdagelijkse bezigheden liet doorsijpelen naar zijn privé-behoefden. Zo zie je een meubelmaker voor zichzelf bijvoorbeeld zuiver functioneel een kleerkast maken met stijlkenmerken die hij op dat moment het mooiste vond.

Ondertussen is er een nieuwe stroming voelbaar in de volkskunde, een stroming die openstaat voor vernieuwing binnen het onderwerp. Volkskunde is geen pseudo-geschiedeniswetenschap, maar een discipline met een eigen identiteit en profiel ⁽²³⁾ en moet zich aldus bevestigen. Een betere onderstreping van het nut van de volkskunde is noodzakelijk.

Het is niet omdat het traditionele verleden niet meer bestaat dat volkskunde geen enkele functie of doel meer zou hebben. Immers een beter begrip van de mens en zijn omgeving in het verleden leidde tot een beter begrip van de huidige mens en zijn leefwereld. Als dusdanig moet een bestudering van deze laatste leiden tot een beter begrip van de mens en zijn maatschappij in de toekomst. Volkskunde moet het derhalve aandurven niet enkel het verleden te bestuderen, maar ook het heden en daarmee niet enkel de oudere technieken, maar ook de nieuwste.

NOTEN

1. Johan DAVID, *De geschiedenis van de technieken*, in *Oost-Vlaamse Zanten*, 74 (1984) 104-105.
2. Dit artikel heeft niet de bedoeling om een volledige analyse te geven van alle definiëringen van folklore of volkskunde. Het summier aangeven van sommige stromingen was eerder de doelstelling om de geschetste problematiek duidelijker te maken.
3. De Verlichting zou hoogstens enkele ideeën van de 'nobele wilde' cultiveren die sommige volkskundigen in een later stadium zou voeden in hun ideeën van het ideale, zuivere - want onbezoedelde - boerenvolk.
4. *Volkskunde. Verzamelde opstellen van Maurits de Meyer*; Antwerpen-Brussel-Gent, 1966: 13.
5. P. DE KEYSER, *Variaties op eenzelfde thema: wat is volkskunde?* in *Volkskunde* 54 (1953) 31.
6. H. NAUMANN, *Primitive Gemeinschaftskultur*; Jena, 1921.
7. W.P. DEZUTTER e.a., *Volkskunde in Vlaanderen. Huldeboek Renaat van der Linden*, Brugge, s.d.: 6.
8. P. DE KEYSER, *Variaties op eenzelfde thema: wat is volkskunde?* in *Volkskunde* 54 (1953) 33.
- R. WEISS, *Volkskunde der Schweiz*, 1946.
9. P. DE KEYSER, *Volkskunde in de branding* in *Volkskunde* 55 (1954) 162.
10. P. DE KEYSER, *Variaties op eenzelfde thema: wat is volkskunde?* in *Volkskunde* 54 (1953) 35.
11. P. PEETERS, Uit de archieven van K.C.Peeters. K.C.Peeters en de volkskunde voor 1940 in *Volkskunde* 100 (1999) 2: 164.
12. *Volkskunde. Verzamelde opstellen van Maurits de Meyer*, Antwerpen-Brussel-Gent, 1966: 17.
13. A. ROECK, J. THEUWISSEN en J. VAN HAVER, *Vlaamse volkscultuur. Het traditionele volksleven. Culturele geschiedenis van Vlaanderen*, Deurne-Ommen, 1982: 1.9.
14. *Grote Winkler Prins Encyclopedie*, Amsterdam-Antwerpen, 1984: 127-129.
15. *Grote Spectrum Encyclopedie*, Utrecht-Antwerpen, 1978: 386-387.
16. A. ROECK, J. THEUWISSEN en J. VAN HAVER, *Vlaamse volkscultuur. Het traditionele volksleven. Culturele geschiedenis van Vlaanderen*, Deurne-Ommen, 1982: 34.
17. P. DE KEYSER, *Volkskunde in de branding*, in *Volkskunde*: 162.
18. H. BAUSINGER, *Volkskultur in der technischen Welt*, 1961.
19. J.J. VAN MOL, *Le paysan et la machine. Innovations techniques et agriculture en Belgique aux 19e et 20e siècles*, Treignes, 1998.
20. A. ROECK, J. THEUWISSEN en J. VAN HAVER, *Vlaamse volkscultuur. Het traditionele volksleven. Culturele geschiedenis van Vlaanderen*, Deurne-Ommen, 1982: 30.
21. S. TOP, *Pleidooi voor een probleemgerichte volkskunde* in W.P. DEZUTTER e.a., *Volkskunde in Vlaanderen. Huldeboek Renaat van der Linden*, Brugge, s.a.: 140.
22. *The new Encyclopedia Britannica*, vol. 19, Chicago-Genève-Londen, 1993: 312.
23. S. TOP, *Pleidooi voor een probleemgerichte volkskunde* in W.P. DEZUTTER e.a., *Volkskunde in Vlaanderen. Huldeboek Renaat van der Linden*, Brugge, s.a.: 140.